

FACSUTORÁK A BIJELJINAI SEMBERIJA MÚZEUMI GYŰJTEMÉNYBEN

A bijeljainai múzeumi gyűjteményben található különféle italosedények közül 21 fakulacsot választottunk ki. Annak ellenére, hogy a múltban ennek az edénynek igen sokrétű használata volt a nép körében, az irodalom¹ alig említi. A következőkben ezért szájhagyományok alapján is² megpróbáljuk ismertetni a kulacs fogalmát, általános jellemzőit, anyagát és kidolgozásának módját, díszítőelemeit, s a különféle alkalmakkor való használatát.

Vuk Stefanović Karadžić feljegyzése szerint a kulacsnak vagy csutorának két formája van: az egyik lapos (szerbül pljosna, s a csutorának ploska a neve), a másik pedig kerek és hosszúkás (bosanka a neve, magyarul talán butélia – a ford.).³

A gyűjteményünkben levők az első csoporthoz tartoznak, s a következő a meghatározásuk: „A kulacs vagy csutora (szerbül čutura, buklija, pljoska) kerek, lapos edény, 10–40 cm átmérővel, fából vagy égetett agyagból, felül szűk nyílással, alul rövid lábakkal. A facsutorát esztergapadon készítik, az agyagból valót kézzel formálják. Többnyire díszítik őket és szíjon függenek.”⁴

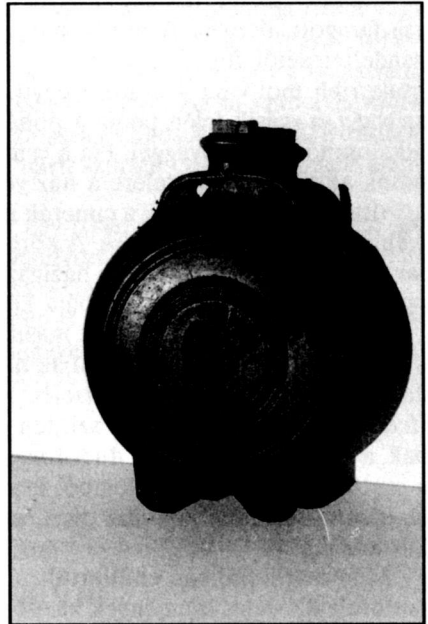
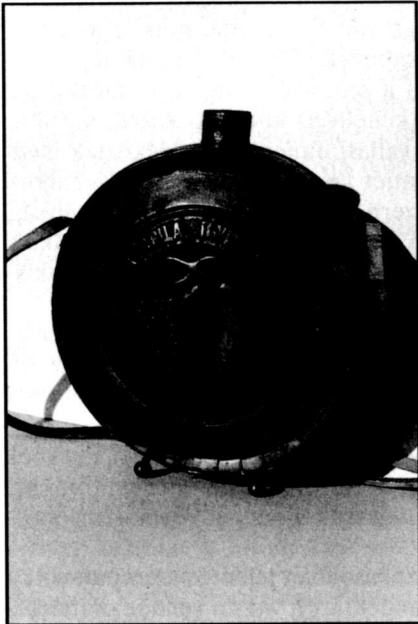
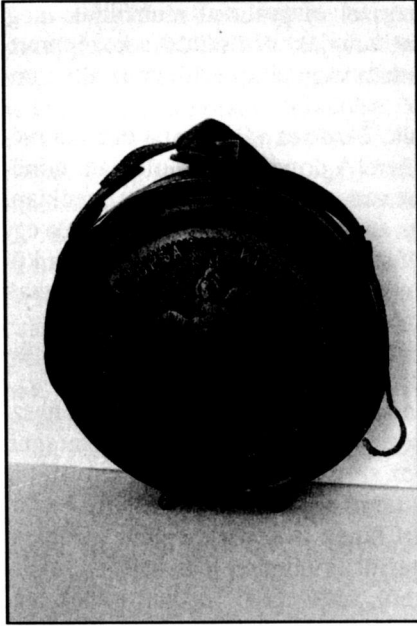
Az esztergályozott mellett a facsutorának van egy másik változata is, amelyet a hordóhoz hasonlóan készítenek, azaz kicsiny dongákból és két fenéklapból, fémpántokkal. Ezekre jellemző, hogy a lapokat faragás díszíti, amelyek motívumait az edény rendeltetése határozza meg.

Régen a legkülönbélebb alkalmakkor használták: a gyermekágyas asszony meglátogatásánál, keresztelőnél, leánykérésnél, lakodalomban, vallási ünnepnél, házszentelésnél, gyászesetnél⁵, tehát a népeletben gyakran előforduló tárgyról van szó, amely valóban a születéstől a halálig elkísérte az embert.⁶

A gyűjteményünkben 14 edény a hordókészítő kádár munkája, 7 pedig esztergapadon készült. Átmérőjük 13 és 23,5 cm között van, fél–másfél liter folyadék fért beléjük.⁷

A kádár által készített csutorák farészei: 2 fenéklap, 24 donga⁸, „szopóka” és dugó, a fémrészek pedig: 2 abroncs vagy pánt, 2–3 összekötő szalag az abroncsok között, 4 lábacska és fémggyűrű a szopóka körül. Elmaradhatatlan a vállra akasztható bőrszija is.

Fenéklap helyett tulajdonképpen oldallapról beszélhetünk. Szabályos kör alakúak, az egyik felük sima, a másik domború. Ezen a domborulaton van a

faragott díszítmény. A deszkát előbb fűrészsel és gyaluval munkálják meg, majd 15–20 különféle véső felhasználásával faragják. A díszítést a középpont-hoz igazodva faragják ki, s ezt övezi félkörben vagy teljes körben az alkalomhoz illő felirat.

A dongák ideális száma, mint említettük, 24, de ez változhat a csutora méretétől, illetve a mester ügyességétől függően. A dongák belső oldalán, mindkét végüktől fél centiméternyire szűk vájat van, amelybe beleillik a fenéklap.

A szopóka leginkább úgy készül, hogy az egyik dongán meghagynak egy kiemelkedő részt, amelyen azután lyukat fúrnak. Ez a donga kerül azután középre, a csutora tetejére. Van olyan csutora is, ahol nincs szopóka, hanem csak egy lyukat fúrnak a felső dongába.

A dugó gyakran díszes a külső, látható részén. Régebben ezt bicskával faragták⁹, ma viszont már esztergályozzák.

Csutorakészítéshez leggyakrabban juhar-, jávor-, eper- vagy körtefát használtak. Tölgyet és hársat azért nem választottak, mert az előbbit nehéz faragni, az utóbbit pedig nem tartós.¹⁰ A dongákhoz szép piros színe miatt szilvafát is használtak, s váltakozva rakták a más-más színű dongákat. A legtöbbször a szintén piros színű tiszafát tartották. Ez szent fának is számít, a népi hiedelem szerint megvéd a boszorkányoktól, a rontástól és minden más bajtól¹¹, akár csak a belőle készült tárgyak is. Ilyen okból, védő céllal¹² a csutorának legalább egy dongáját tiszafából faragták. A fémrészeket vasból, vörös- vagy sárgaréz-ből készítették, gyakran közönséges pléhből. Minden rész egyforma anyagból készült. A sárgaréz ma is kedvelt a szép színe miatt. A csutorához minden anyagot a mester adott, mert a szükséges fát a felhasználás előtt néhány évig száradni hagyták.

Ezeknek a csutoráknak az egyik jellegzetessége a fenéklapra (azaz oldalukra) faragott díszítés. A motívumot a megrendelő választja, mindig az edény rendeltetésétől függően, hogy milyen alkalmakkor fogják használni. A leggyakoribb motívum a csutora egyik felén a szőlőtöke, vagy a természettel teli szilvaág, a másik felén pedig a pohárral (kehellyel) koccintó kezek, körül az alkalomhoz illő szöveggel. Ha a csutorát vallási ünnepen szándékoztak használni, akkor az egyik felére a ház védszentjét faragták ki. A két világháború között népszerűek voltak a címerek is: a Szerb Királyság, az SZHSZ Királyság, a Jugoszláv Királyság címere. A körbefutó szöveget nyomtatott cirill betűkből faragták, gyakran olvasható a házigazda és a védszent neve, illetve azoké, akiknek a csutorát szánják, továbbá a készítés éve.

A facsutorák vagy kulacsok másik fajtáját géppel készítik, esztergályozzák. A fadarabból előbb megformálják a csutora külsejét, majd az egyik lapos oldalán kiesztergályozzák a belsejét. A nyílást egy nagyméretű lapos dugóval (fedővel) zárják le, amelyet szintén esztergályoznak. Géppel készülnek a lábak, a szopóka, a dugó, s a dudorok, amelyeken a szíjat átbújtatják.¹³ Ezeknek a csutoráknak nincsenek fémből készült részeik.¹⁴ Az ilyen fajta csutoráknál leggyakrabban nem találunk díszítést, esetleg csak a géppel vésett koncentrikus köröket.

Mint már korábban említettük, a népszokásokban jelentős szerepük volt a csutoráknak. Jeles események kísérője, ajándéktárgy, vagy a vendég tiszteletének kifejezője; bizonyos szokásokban ma is megvan a hagyományos szerepe. Ezúttal a lakodalmi csutorákról, kulacsokról szólunk.

A leánykérés után, néhány nappal az esküvő előtt, a vőlegény apja esküvői komát keres. A pálinkácsutorával először ahhoz megy, akit násznagynak akar felkérni, ez általában a keresztkoma. Ezután következik a násznagy, a vőfély, a tréfamester, a szakács felkérése. Végül az örömapa meghívja a rokonokat, a barátokat és a szomszédokat.¹⁵ A csutorája virággal van díszítve, a meghívottak pedig miután ittak egy kevés pálinkát, pénzt, zsebkendőt, törülközőt tesznek rá, s a csutorába a saját pálinkájukból töltenek.¹⁶

Az esküvő napjára mindennek készen kell lennie – a lakodalmas ebédnek, az útravalónak, a kalácsnak, pitének, s természetesen a „leánykulacsnak”. Ebben mézespálinkát töltenek, bazsalikkal díszítik, cigarettát, zacskó kávé és cukrot akasztanak rá. Amikor a menyasszonyért mennek, a leánykulacsot a tréfamester (čaja) viszi. Amikor közel érnek a házhoz, a menyasszony szüleinek képviselői jönnek elébük kulaccsal a kezükben. Mindenkit megkínálnak és azonnal indulnak tovább.¹⁷

A nászmenet küldönceit (mustulugdžije) a lány apja teli kulaccsal várja, s ezek is megkínálják a sajátjukból. A köszöntők elhangzása után a hírnökök visszatérnek a nászmenethez, hogy jelentsék, szívesen várják őket. Amikor a menet a lányos házhoz ér, a házigazda ismét teli kulaccsal várja. Kávé isznak, majd meghúzzák a házigazda kulacsát. Ezután az örömapa kínálja a saját csutoráját. Miután háromszor isznak belőle, a fiú apja jelt ad a tréfamesternek, hogy adja át a leánykulacsot, amely a nászok közötti békét jelképezi. Minden jelenlevő kortyol a leánykulacsból, amelyről ezután leszedik a díszítést és a jelképes ajándékot. Amikor véget ér a ceremónia a lányos háznál, s a menet a vőlegény házához indul, a leány apja újból teletölti a leánykulacsot. A lakodalmasok csutoráit is megtölti, hogy útközben megkínálhassák a falubelieket.

A lakodalom után az új asszony családjából jönnek látogatóba (öten vagy heten – mindig páratlan számban!), s az ajándékok mellett egy virággal, törülközővel, cigarettával, zacskó kávéval és cukorral díszített kulacsot is hoznak, benne mézespálinkával. Ez a csutora a násznál marad. Az új ember hasonló ajándékokkal és csutorával megy első látogatásra az apósáék házába. S amikor az esküvői koma először hívja meg az új párt, szintén csutorát visznek ajándékba.¹⁸

A kulacshoz fűződő esküvői szokások egy része ma is él, az esküvőre hívogató kulacsot visz magával, amelyet a meghívottak, miután ittak belőle, kendővel, törülközővel díszítik, és pénzt adnak a fiatalok számára.

A csutorának ma már emléktárgy jellege is van, mert számos vállalat készített ilyet úgy, hogy a gyár jelképét, védjegyét teszik rá.¹⁹

KARTAG Nándor fordítása

JEGYZETEK

¹ Lásd az irodalomjegyzéket

² Adatközlők: Zdravko Sekulić (1927-ben született, Donja Čadevica), Krunija (1925) és Savo (1922) Vidaković és Jovanka Lazić (1931, Bijeljina), a csutorakészítésről Ilija Đukić Brdak (Bijeljina)

³ Karadžić Vuk St.: Srpski rječnik. Beograd, 1935, 49. és 859. o.

⁴ Stanojević St.: Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko slovenačka, knjiga A-H, 443. o.

⁵ Az adatközlők és az irodalom alapján

⁶ Stanojević St.: i. m., 443. o.

- 7 Ilija Đukić Brđak magyarázata alapján. A bijeljaini Đukić Brđak családnak már három nemzedéke foglalkozik csutorakészítéssel.
- 8 Ilija Đukić szerint ez az ideális szám
- 9 Ilija Đukić szerint
- 10 szintén
- 11 Kulišić S., Petrović P. Ž., Pantelić N.: Srpski mitološki rečnik. Beograd, 1970, 282. o.
- 12 I. Đukić szerint
- 13 A szíjat gyakran különböző színű gyapjából készült fonat helyettesíti
- 14 Esetleg fémszalagokat tesznek rájuk erősítésként
- 15 Drobnjaković Borivoje M.: Svadbeni običaji kod pravoslavnih Srba u okolini manastira Tavne u Bosni. Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu, Beograd, 1937, 83. o.
- 16 Az adatközlők szerint
- 17 Savo Savić: Etnografska građa iz Donjeg Birca. Građa knj. XX ANUBiH, Sarajevo, 1976, Etnografska građa, 119. o.
- 18 I. m., 123. o.
- 19 Ilija Đukić Brđak és fia Radan a hagyományos csutorák mellett rendelésre mind gyakrabban készítenek ilyen vállalati darabokat

IRODALOM

- KAJMAKOVIĆ Radmila
Semberija, emaloška monografija. Poseban otisak, GZM BiH u Sarajevu, n. s. XXIX, Sarajevo, 1974
- KARADŽIĆ Vuk St.
Etnografski spisi (Sabrana dela Vuka Karadžića XVII). Beograd, 1964
- KARADŽIĆ Vuk St.
Srpski rječnik. Beograd, 1935
- FILIPOVIĆ Milenko S.
Narodni život Srba u severoistočnoj Bosni prema jednoj anketi 1911. Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. IV, Tuzla, 1960
- MIKIĆ Ive Tunjo
Svatovanje prije prvog svjetskog rata u selu Vidovice kod Brčkog. Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. VI, Tuzla, 1965
- SAVIĆ Savo
Etnografska građa iz donjeg Birča. Građa, knj. XX, ANUBiH, Sarajevo, 1976
- Sestra Leke Kapetana
Srpske narodne pesme – Kosovo. Narodna knjiga, Beograd, 1965
- STANOJEVIĆ St.
Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko slovenačka, I knjiga A-H
- PANTELIĆ Nikola
Svadbeni običaji u Jadru. GEM 30/1967, Beograd, 1968
- RADOVANOVIĆ Bosiljka
Narodna nošnja u Mačvi i Pocerini, GEM XVI, Beograd, 1953
- KULIŠIĆ Š., PETROVIĆ-P. Ž., PANTELIĆ N.,
Srpski mitološki rečnik, Beograd, 1970
- KAJMAKOVIĆ Radmila
Narodni običaji u Imljanima, poseban otisak GZM u Sarajevu. etnologija, 1962
- BRATIĆ Toma A.
Svadbeni i pogrebni običaji na selu u Gornjoj Hercegovini. GZM u Sarajevu XV, 2., 1903
- LILEK Emilijan
Ženidba i udadba u Bosni i Hercegovini. GZM u Sarajevu X, 1., 1898